

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 349.2:331.526

О. Шукін,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Зайнятість та працевлаштування є одними з основних інститутів у системі трудового права України. Особливого значення належне наповнення змістом цього інституту набирає саме у період становлення та функціонування ліберального ринку праці, реформування трудового законодавства та підготовки до прийняття Трудового кодексу України.

Проголошення України демократичною, соціальною, правовою державою, обрання нею у якості загальнонаціональної стратегічної мети побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки порушило перед нашою країною цілу низку завдань у сфері зайнятості, які потребують негайного вирішення. Однією з найважливіших передумов, що забезпечують досягнення цієї мети є проведення ефективної політики добробуту населення України. Пріоритетним завданням на цьому шляху є забезпечення становлення повноцінного ринку праці, що передбачає надання кожній людині права на вільне обрання зайнятості у будь-якій дозволеній формі. Такий вибір визначається суспільними потребами та індивідуальними можливостями людини. Досвід діяльності цивілізованого ринку праці у державах з розвинутою ринковою економікою показує, що він здатний у неабиякій мірі посилити ефективність використання трудового потенціалу країни.

У той же час ринкові відносини у сфері працевлаштування, формування

попиту і пропозиції на робочу силу неминуче створюють цілу низку негативних соціальних наслідків, у тому числі безробіття.

Обравши європейський вектор розвитку, Україна в особі компетентних органів державної влади намагається реформувати законодавство у сфері зайнятості та працевлаштування з метою створення нової цивілізованої моделі взаємовідносин між державою, працівником і роботодавцем. Однак реалії сьогодення у політичному та економічному житті України значно уповільнюють і ускладнюють цей процес, що, насамперед, негативно впливає на соціальну стабільність у суспільстві. Посилення зовнішньої трудової міграції, активна внутрішня міграція населення з тимчасово окупованих та непідконтрольних державним властям України територій до інших регіонів України, величезне звільнення значної кількості працівників через закриття підприємств на Донбасі та в Автономній Республіці Крим, а також триваюча з 2008 року фінансова криза, призвели до істотного зростання нелегальної зайнятості та безробіття, з якими державні інститути у сучасних правових реаліях працевлаштування не у змозі впоратись. Додатково також відчувається вплив таких проблем, як значне перевищення попиту кваліфікованої робочої сили над пропозицією, невідповідність трудового законодавства сучасному рівню розвитку відносин у сфері зайнятості та пра-

цевлаштування (фактична відсутність законодавчого регулювання нетипових форм зайнятості тощо), корупція в органах державної влади та правовий нігілізм роботодавців, внаслідок чого ситуація на ринку праці стає ще більш ускладненою та потребує рішучих дій та реформ. Одним із першочергових напрямків вирішення економічних і соціальних проблем у країні є вжиття пріоритетних заходів щодо зменшення рівня безробіття, забезпечення можливості кожної працездатної особи влаштуватися на підходящу роботу, яка б відповідала рівню її освіти, професії та кваліфікації.

Зазначимо, що істотне значення для вирішення вищезазначених прикладних проблем вітчизняної сфери зайнятості має попереднє розроблення та впровадження відповідного, чіткого та однозначного визначеного, вивіреного з теоретико-методичної точки зору категоріального апарату. Таким чином, удосконалення саме правової категорії «зайнятість» повинно стати головною передумовою подальшої розробки, підтримання та впровадження новітньої прогресивної державної політики у сфері зайнятості та працевлаштування населення, створення сприятливого середовища для реалізації громадянами права на працю.

Специфіку правового регулювання у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття, включаючи різноманітні загальнотеоретичні аспекти відповідної проблематики, у своїх працях розглядали такі видатні науковці галузі трудового права: Н.Б. Болотіна, Л.Ю. Бугров, Т.Г. Гринь, В.В. Жернаков, Г.С. Гончарова, В.П. Данукін, М.І. Іншин, І.В. Лагутіна, Р.З. Лівшиць, М.В. Лушнікова, А.М. Лушников, А.Р. Мацюк, О.В. Магницька, О.М. Медведєв, О.М. Обушенко, О.С. Пашков, А.Ю. Пашерстник, О.І. Процевський, В.О. Процевський, В.І. Прокопенко, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, М.М. Пурей, В.М. Скобелкін, О.В. Смирнов, А.І. Ставцева, В.М. Тол-

кунова, К.П. Уржинський, Г.І. Чанишева, Р.І. Шабанов, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту окремих загальнотеоретичних аспектів правової категорії «зайнятість», а також систематизації та удосконалення концептуальних засад наявних класифікацій категорії «зайнятість» за видами та формами.

На даний час у правовій науці та у суміжних галузях знань є чотири підходи до визначення змісту юридичного поняття «зайнятість»: зайнятість – як відносини; зайнятість – як діяльність; зайнятість – як процес; зайнятість – як стан. Проте у сучасній науковій юридичній літературі виділяються дві основні позиції щодо правового розуміння поняття «зайнятість».

Перша – зайнятість як діяльність осіб. А.Ю. Бабаскін [1], В.І. Прокопенко [2], Т.Г. Маркіна [3], О.С. Пашков [4] та інші вважають, що поняття «зайнятість населення» необхідно розглядати як діяльність громадян, що не суперечить законодавству, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб, як правило, з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі.

Щодо другої позиції (В.С. Буланов, Н.О. Волгін [5] та інші) – зайнятість розглядається як сукупність суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією права громадян на зайнятість. У свою чергу, означені суспільні відносини складаються у правовому полі та у ньому є фактичним відображенням реалізації здатності до праці. Таким чином, як суспільні відносини вони можуть бути охарактеризовані як правовідносини зайнятості, які є вираженням реалізації особою здатності до праці.

У нормативну лексику категорія «зайнятість населення» вперше була введена Законом України «Про зайнятість населення» від 01 березня 1991 року № 803-ХІІ. Остання визначалась, як діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних по-

треб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі [6].

Сучасне нормативне визначення поняття «зайнятість» міститься у ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI, згідно з якою зайнятість – не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно [7].

Вважаємо, що можна визначити наступні основні ознаки юридичної категорії «зайнятість»: продуктивність; повність; гідність; ефективність; раціональність; вільне обрання.

Повна зайнятість у п. 14 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI визначається як зайнятість працівника за нормою робочого часу, передбаченою згідно із законодавством, колективним або трудовим договором. Поняття повної зайнятості визначає: по-перше, питому вагу зайнятого працездатного населення у всьому працездатному населенні й, по-друге, ступінь сталості зайнятості працездатного населення суспільно корисною діяльністю [7].

Раціональна зайнятість розуміється як найбільш економічно обґрунтований розподіл носіїв робочої сили за галузями і сферами економіки, що забезпечує повне задоволення потреб всіх членів суспільства.

Ефективна зайнятість означає такий розподіл трудових ресурсів у територіальному й галузевому розрізах, у сферах використання праці та видах діяльності, що дає можливість у кожний момент часу одержати найбільший приріст матеріальних і духовних благ і забезпечити ефективне використання у трудовому процесі кожного зайнятого. При повній та ефективній зайнятості вирішуються два завдання: створюєть-

ся достатня кількість робочих місць і забезпечуються необхідною кількістю працівників підприємства й організації. Перше завдання відповідає інтересам населення, що проживає на певній території, друге – інтересам роботодавця. Досягнення ефективної зайнятості – завдання суб'єктів господарювання, а повної – функція держави. Оптимальне співвідношення повної та ефективної зайнятості дає можливість визначити раціональну зайнятість.

Припустимо, що у цілому наведене розуміння раціональної та ефективної зайнятості відповідає у чинному Законі України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI поняттю продуктивної зайнятості як зайнятості, що дає змогу забезпечити ефективне суспільне виробництво та задовольнити потреби працівника на рівні не менше встановлених законодавством гарантій [7].

Вільно обрана зайнятість у п. 5 ст. 1 чинного Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI трактується як реалізація права громадянина вільно обирати вид діяльності, не заборонений законом (зокрема такий, що не пов'язаний з виконанням оплачуваної роботи), а також професію та місце роботи відповідно до своїх здібностей і потреб [7].

Гідна зайнятість – це зайнятість, що з повагою сприймається суспільством, задовольняє індивіда за своїми моральними, матеріальними, якісними, кількісними та змістовними характеристиками, не завдає шкоди здоров'ю та сприяє розвитку здібностей людини. Зайнятість як результат гідної праці є проявом: безпеки праці, поваги прав трудящих і наявності їхнього соціального захисту, відповідного доходу, можливості впливати на ухвалення рішень стосовно умов праці шляхом соціального діалогу.

За змістом зайнятість поділяється на трудову та нетрудову.

До трудової зайнятості належать: 1) наймана праця; 2) самодіяльна зайнятість.

Погодимось із думкою С.М. Прилипка і О.М. Ярошенка, які до форм зайнятості у сфері найманої праці відносять наступні: 1) робота за трудовим договором; 2) робота за договорами цивільно-правового характеру, предметом яких є виконання роботи та надання послуг (договір підряду, договір про надання послуг тощо); 3) роботи на підставі обрання, призначення або затвердження на оплачуваній посаді в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях; 4) військова служба у Збройних силах України, Службі Безпеки України, Державній прикордонній службі України, військах внутрішньої та конвойної охорони і цивільної оборони України, органах внутрішніх справ України, інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, альтернативна (невійськова) служба. Формами самодіяльної зайнятості, на думку цих вчених, є: 1) членство у кооперативах; 2) робота фермерів та членів їх сімей, що беруть участь у виробництві; 3) творча діяльність; 4) зайняття підприємницькою діяльністю; 5) робота у власному господарстві [8, с. 103].

Виходячи з такої класифікації, до сфери дії трудового права серед усіх відносин зайнятості належать лише відносини трудової зайнятості, що виникають на підставі трудового договору.

При цьому до нетрудової зайнятості належать: 1) професійна підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації з відривом від виробництва (так звана учнівська зайнятість); 2) навчання у денних загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах; 3) засновництво в організаціях, щодо яких засновник набуває майнових прав.

Види зайнятості характеризують розподіл активної частини трудових ресурсів за сферами використання праці, професіями, спеціальностями тощо.

Відокремлення видів зайнятості здійснюється за наступними класифікаційними критеріями: характер діяльності; соціальна належність; галузева належність; територіальна належність;

рівень урбанізації; професійно-кваліфікаційний рівень; статевая належність; віковий рівень; вид власності тощо.

Зайнятість за характером діяльності можна розділяти за наступними видами: робота за трудовим договором; служба в армії; навчання у денних навчальних закладах; ведення домашнього господарства; індивідуальна трудова діяльність; виховання дітей у сім'ї; догляд за хворими, інвалідами та людьми похилого віку; інші види діяльності, не заборонені законодавством.

Зайнятість за соціальною належністю можна розділити на наступні види: робітники; професіонали, фахівці, технічні службовці; керівники; фермери; підприємці.

Зайнятість за галузевою належністю: у сфері матеріального виробництва; у невиробничій сфері; в окремих великих галузях (промисловість, сільське господарство, будівництво, на транспорті й у зв'язку тощо).

Зайнятість за рівнем урбанізації: у міській місцевості; у сільській місцевості.

Класифікація видів зайнятості носить лише умовний характер. Для правової науки більш сутнісне значення має зовнішній прояв (форми) зайнятості, адже це більш стале поняття, яке має відповідне законодавче закріплення.

Статтею 4 Закону України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI визначені наступні організаційно-правові форми зайнятості, а саме визначено, що до зайнятого населення в Україні належать:

– особи, які працюють за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством,

– особи, які забезпечують себе роботою самостійно (у тому числі члени особистих селянських господарств),

– особи, які проходять військову чи альтернативну (невійськову) службу, на законних підставах працюють за кордоном та які мають доходи від такої зайнятості

– особи, що навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-

рії «зайнятість» та визначення таких її ознак як: продуктивність; повність; гідність; ефективність; раціональність; вільне обрання.

Ключові слова: зайнятість, зайнятість населення, форми зайнятості, види зайнятості, організаційно-правові форми зайнятості, гідна зайнятість.

У статті розглянуті окремі загальнотеоретичні питання, пов'язані зі встановленням сучасного змісту правової категорії «зайнятість». Визначені такі основні ознаки правової категорії «зайнятість» як: продуктивність; повність; гідність; ефективність; раціональність; вільне обрання. Удосконалено вчення щодо системи форм та видів зайнятості.

В статье рассмотрены отдельные общетеоретические вопросы, связанные с установлением современного содержания правовой категории «занятость». Определены такие основные признаки правовой категории «занятость» как: производительность; достойный труд на условиях приоритета полной занятости; эффективность; рациональность; свободное избрание. Усовершенствовано учение о системе форм и видов занятости.

There are certain general theoretical questions related to the determination of the modern content of the legal category of «employment» considered in the article. The main features of the legal category of «employment» are defined, such as: productivity; decent work on the basis of the priority of full

employment; efficiency; rationality; free election. The doctrine of the system of employment forms and types has been improved.

Література

1. Бабаскін А.Ю. Актуальні проблеми правового регулювання зайнятості населення в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / А.Ю. Бабаскін ; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1996. – 26 с.
2. Прокопенко В.І. Трудове право України : [підручник] / В.І. Прокопенко. – Х. : Консул, 2000. – 180 с.
3. Маркіна Т.Г. Право громадян на зайнятість і форми його реалізації в умовах становлення ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Т.Г. Маркіна ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 17 с.
4. Трудове право Росії : [учебник] / под общ. ред. А.С. Пашкова. – СПб : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1994. – 289 с.
5. Рынок труда : [учебник] / Под ред. В.С. Буланова и Н.А. Волгина. – 3-е изд., перераб. и доп. (Серия «Учебник для вузов»). – М. : Экзамен XXI, 2007. – 479 с.
6. Про зайнятість населення : Закон України від 1 березня 1991 року № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.
7. Про зайнятість населення : Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.
8. Прилипка С. Право на працю в системі прав людини / С. Прилипка, О. Ярошенко // Право України. – 2014. – № 6. – С. 102–110.

